

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук, доцента
Сакун Айти Валдуруни
на дисертацію Книш Інни Василівни
«Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках:
історія та сучасна актуалізація»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Осмислення феномену номадизму починається від появи номадів і седентарів на інтелектуальній мапі світу. Із самого початку номадизм висвітлювався переважно із седентарних позицій, без урахування особливостей доби та проєктувався виключно на седентарів. Обмеженість і однобічність поглядів седентарних дослідників на номадизм призвела до його неадекватного сприйняття й осмислення у науковому, передусім філософському, дискурсі. Тому нині виникає нагальна потреба констатування оприявленості практик номадизму в сучасному соціальному житті та розгляду дискурсивної реакції (наукової й не тільки) на ці процеси й явища, заглиблення в історію питання, а також його актуалізації в сучасних соціальних і дискурсивних практиках.

На кожному історичному етапі існування людства соціальні та дискурсивні практики формували переважно седентарний тип світогляду, але трансформативні процеси, яким підлягають сучасні номадичні та седентарні практики, спонукають до розробки нових, накопичення, трансформування й удосконалення вже наявних. Щодо українців, то їхній світогляд визначається особливими рисами ментальності, цінностями, вміннями та навичками, рівнем знань і виховання, гендерними пріоритетами тощо, з-поміж яких домінують кордологічні. Водночас постає потреба і в окресленні перспектив розвитку суспільства номадів і седентарів на підставі різноманітності, а не уніфікації.

Номадизм усвідомлюється дослідниками як певний підхід, соціокультурне явище й окремі різновиди практик, а седентаризм сприймається як уявлення осілого світу, що протистоїть кочівникам. Одночасно у дослідницькому дискурсі переважають критика, нерозуміння, заперечення, зневага, заздрощі тощо. Варто також додати, що сприйняття середовища, в

якому розгортаються зазначені практики, докорінно змінилося. Відповідно до сучасних поглядів (на противагу колишній статуарності), середовище почало сприйматися рухливим. Також змінилися форми та напрямки руху людей, речей, предметів і явищ, які теж почали сприйматись як мінливі та потенційно трансформативні.

Отже, є всі підстави вважати дисертацію І. В. Книш своєчасною й корисною. Особливого ж значення їй надає зосередженість дослідниці на вивченні внеску в розвиток філософських, соціологічних, культурологічних і методологічних уявлень про номадизм та седентаризм саме українських учених.

Дисертантка переконливо обґрунтовує науковий інструментарій власного дослідження. Її аргументація чітка, цитування коректне і доречне. Структуру дисертації підпорядковано досягненню поставленої мети та завдань.

У першому розділі роботи дисертантка аналізує основні поняття, розглядає номадизм як складність, висвітлює його теоретичні та методологічні засади, визначає роль у соціокультурному дискурсі. Зокрема, на с. 67 авторка наголошує, що «номади існували за всіх часів», але «реалії сучасного світу пов'язані з **мобільністю**, яка постійно зростає й актуалізує потребу пошуків нового інструментарію». Дуже слушним у цьому контексті є висновок про те, що поняття «мобільність» ширше за «номадизм».

Далі авторка з'ясовує етимологію понять «седентаризм», «номадизм», «неономади», «кочівники» («номади»), «неоплемена», «компліментарність», «лімінальність», «маргінальність», «мобільність», «варіювання меж людини», «практики» та ін. Вона пропонує розглядати «седентаризм» як позицію осілого, нерухливого і статуарного способу життя, а «номадизм» – як складне явище, що розвивається історично та географічно і вимагає певного соціального середовища, а також як один із чинників мобільності й енергійності та певну соціальну модель і стратегію седентаризму. Заслуговує на увагу обґрунтування ідеї утопічності існування або суто седентарного, або суто номадичного суспільства.

Наступні розділи роботи (до п'ятого) присвячено з'ясуванню специфіки номадичних практик із позицій докласичної, класичної, некласичної та постнекласичної раціональності. Авторка окремо акцентує на виявленні: 1) першопрохідників, які створювали та застосовували номадичні практики у відповідні періоди, та 2) власне номадичних практик.

У докласичний період це були передваганти, до яких дисертантка пропонує віднести індійських садху, ромів касты «дім», японський «добрий народ» і самураїв, яничарів Османської імперії, циркумцеліонів, лицарів, труверів, трубадурів та мінезінгерів. Виокремлюючи та докладно характеризуючи такі номадичні практики, як освіта впродовж усього життя, габітуальні, створення неоплемен, куртуазного кохання, «варіювання меж» людини, маргіналізації, лімінальності, ідентифікації, створення нової культури, недовиробництва та понадвиробництва освічених кадрів, зображення власного життя, антеїзму, «антиповедінки», відносин із соціумом та ін., Книш І. В. демонструє, якими якостями вони доповнюють ментальність людей: «духовність, просвіта і моральність стають надійною запорукою *формування ментальності української нації з її самобутньою рисою – кордологізмом* (милосердя, миролюбність, взаємодопомога, працелюбність, старанність, лагідність, поміркованість, терплячість, стриманість тощо)» [с. 135].

У класичний – ваганти та номадична верхівка, що застосовували такі номадичні практики: підготовки дітей до дорослого життя, управління і нагляду, ідентифікації та визначення приналежності, створення «нової породи людей шляхетного виховання» тощо. Особливу роль у дослідженні відіграє зосередження уваги авторки на тому, що «розвиток торгівлі та туризму (подорожей і паломництва) сприяв **зміні поведінки**... що було пов'язано зі зміною світоглядних пріоритетів: здобувати матеріальні ресурси та владу не шляхом... **мистецтва сили**, а... **мистецтва слова**... вміння домовлятися та використовувати знання, володіння кількома мовами» [с. 184] тощо. Усі ці процеси сприяли розширенню меж застосування номадичних практик.

У *некласичний період* – номадична верхівка і седентари, взоровані на християнську праведність, захист рідної віри, марність земного життя та його благ, колонізації, ініціації, маргіналізації, створення неоплемен, толерантності тощо. Авторка слушно наголошує, що «панівна верства всіляко гальмувала впровадження наукових винаходів у всі сфери соціального життя» [с. 228], і зазначає: «Певна частина номадів усе ж усвідомлювала, що стримати прогрес неможливо, і в їхньому середовищі формувалися відповідні світоглядні та ціннісні настанови. Саме ця незначна кількість прогресивних номадів заклала підвалини практик, які сприяли впровадженню наукових винаходів і зумовлювали необхідність підготовки нових фахівців, завдяки трансформаційним процесам (наприклад, відмові від викладання богословських дисциплін і заміні їх вузькоспеціалізованими), які відбувались у тогочасній освіті» [с. 228–229].

Дослідниця зосередилася на розгляді номадичних практик *постнекласичного періоду*, впроваджуваних радянською владою («військового комунізму, нової економічної політики, репресій тощо» [с. 296]) і підкреслила, що «народ України пройшов, напевно, всі кола Дантового пекла, проте вистояв, загартувався і набув досвіду виживання» [с. 296]. Так І. В. Книш засвідчила, що наведені номадичні практики дозволяли владі вдаватися до просторово-часового обмеження населення. Дуже слушним є виявлення їхніх переваг і недоліків, а також з'ясування впливу на «варіювання меж» людини. На тлі цих процесів здобувачка демонструє «загартування українців» завдяки становленню їхніх кордологічних рис упродовж кожного періоду розвитку наукової раціональності (докласичного, класичного, некласичного та постнекласичного).

Значну увагу авторка приділила висвітленню саме освітньо-виховних номадичних практик у різні періоди розвитку наукового знання: у *докласичний період* – традиційних для седентарів та інноваційних для номадів; у *класичний* – номадичних практик, запроваджуваних литовськими, польськими, румунськими та російськими номадами, що сприяли виокремленню трьох освітньо-виховних парадигм: 1) латинофільської та 2) грекофільської для

номадичної еліти; 3) старообрядницько-начотницької для седентарного простолюду; в *некласичний* – на теренах під юрисдикцією Російської імперії «обрусіння», служіння, послуху і покори для седентарів; натомість на землях, які перебували під владою Австрійської імперії, онімечення й полонізації (Східна Галичина), онімечення й румунізації (Буковина), мадяризації (Закарпаття) українського населення, причому освітньо-виховні практики для дітей переважної більшості номадичної верхівки взорувалися на усталені суспільні канони й етикет, а не отримання знань; у *постнекласичний* – номадичних освітньо-виховних практик і практик антипедагогіки, офлайн-освіти як системи, онлайн-освіти як мережі, змішаного навчання та LLL-освіти. Визначено переваги та недоліки наведених практик, наголошено на проблемах, які виникають в освіті та вихованні.

Дуже слушною є акцентуалізація авторки на процесах, пов'язаних зі здобуттям країнами незалежності, зокрема тенденціях щодо «звільнення» шкіл від впливу церкви, держави тощо. Паралельно відбувається переорієнтування з нав'язаних і наперед визначених освітньо-виховних практик на самоорганізаційні.

Наступною проблемою, що знаходить своє висвітлення у шостому розділі дисертації, є аналіз понять «ризом», «радікс» і «гіфа». Встановлюючи відповідність їх метафоричного вживання щодо пояснення «ризомного суспільства» як мережі, дисертантка з'ясовує, що для визначення сучасного стану мережі більш точним є поняття «гіфа»: «“гіфи” відрізняються поєднанням горизонтальних і вертикальних нелінійних зв'язків на противагу лінійному “ксерену” з його вертикальними та лінійними зв'язками й “ризомі”, яка має горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки» [с. 329]. Книш І. В. доходить переконливого висновку, що «Жиль Дельоз і Фелікс Гваттарі, правильно визначивши та ґрунтовно описавши нелінійні утворення, неадекватно обрали термін «ризом» за метафору, придатну для їхнього «номадологічного проекту». Вочевидь, процеси, що перебігають у складності, більш влучно описує термін “гіфа» [с. 330].

Ідучи далі, авторка пропонує замінити уявлення про суспільство «дерева життя» (Жиля Дельоза і Фелікса Гваттарі) на «ліс життя», тобто нелінійне, мережеве гіфа-суспільство. «Продукуючи та надаючи інформацію, знання, послуги, воно потребує залучення нових номадичних практик», які «спрямовано на формування номадичного світогляду, буття, мислення у складності та певної шкали ціннісних настанов для більш ефективної та плідної життєдіяльності людини в середовищах. До того ж, на нашу думку, в гіфа-середовищі межу між номадами та седентарами визначити дуже важко, оскільки це середовище, використовуючи номадичні практики, піддає їх постійним трансформаціям» [с. 351].

Заключний, сьомий, розділ дисертації присвячено обґрунтуванню групування номадичних практик за такими ознаками: ті, що людина може змінити, й ті, які вона змінити не може (поки що). Вочевидь, запропонована класифікація виходить лише з антропного принципу, нехтуючи іншими. Водночас такий підхід авторки дозволяє з'ясувати їх цінність і зміст, а також шляхи подальшої діяльності щодо розробки та використання номадичних практик «варіювання меж» людини, визначити перспективи їх розвитку, застосування і відбиття у соціокультурному дискурсі.

У головних висновках, яким притаманна наукова новизна, Книш І. В. підвела підсумки дисертаційної роботи, які переконують у тому, що всі її завдання виконано, а отже, вона є повною та завершеною.

Дисертаційна робота Книш І. В. являє собою міждисциплінарне новаторське дослідження. Воно свідчить про філософську культуру й ерудицію дисертантки, відзначається науковістю, логічністю, творчим підходом до розв'язання дослідницьких завдань, чіткістю та коректністю сформульованих теоретико-методологічних положень. Визначальною рисою зазначеної роботи, що надає їй особливої цінності, є наголос на внеску українських учених у розвиток світової філософської думки.

У цілому високо оцінюючи подану дисертаційну роботу, вважаю за потрібне висловити деякі зауваження й указати на невикористані можливості,

що стануть надійним орієнтиром для подальших досліджень і наукових дискусій.

1. На дисертації позначилося певне захоплення дисертантки освітньо-виховними практиками; так, на с. 53 вона зазначає: «для пояснення процесів седентаризації та номадизації ми апелюватимемо ще до таких різновидів практик: габітуальних; ідентифікації; «варіювання меж» людини; створення неоплемен» та ін. Але, як зазначено далі, існують й інші практики: ініціації, маргіналізації, лімінальності, створення нової культури, зображення власного життя, антеїзму, «антиповедінки», відносин із соціумом тощо, які в контексті певних історичних періодів (наприклад, некласичного) висвітлено нерівномірно або недостатньо.

2. У дослідженні Книш І. В. чітко не розмежовано поняття «номадизм» і «мобільність». Розглядаючи мобільність як стан сучасного соціуму, дисертантка не враховує саме сучасних реалій, пов'язаних із карантинними заходами, які призводять не до мобільності, а скоріше до седентаризації соціуму.

3. Загалом високо оцінюючи опоноване дослідження, хочу наголосити, що наведена в ньому класифікація різновидів номадизму є нечіткою. У самому тексті зустрічаються такі критерії: «свій – чужий», «свій» – «свій» (с. 112), «номади», «седентари» (с. 44) та «мобільні» (с. 50–52)», «неономади» (с. 61) та ін., які не було враховано. Класифікація лише за принципом, що «людина є мірилом усіх речей», є не досить вичерпною.

4. Дисертантка, акцентуючи увагу на тому, що «сформувались умови для змін у всіх сферах людського життя, особливо управління», у контексті «варіювання меж» людини зазначає: «Тому є слухна нагода переглянути механізми управління, зосереджуючи увагу на змінах, що відбулись останнім часом... і зумовили появу нового міждисциплінарного явища – інформаційного менеджменту, тобто “безсуб’єктного пост/не/управління» [с. 284], але, попри це, жодних конкретних технологій і практик не наводить.

5. У роботі нечітко схарактеризовано докласичну, класичну, некласичну і постнекласичну людину, що підтверджують розвідки Олексія Варипаєва, Ганни Запаренко та Володимира Кизими. Авторці варто було б більш ґрунтовно висвітлити цей аспект дослідження, залучаючи праці Людмили Теліженко й інших фахівців.

Зазначені зауваження і побажання в цілому не знижують високу наукову цінність дисертації, зміст якої повно подано в авторефераті, фахових публікаціях та виступах на міжнародних і всеукраїнських конференціях. Зміст публікацій і автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Кваліфікаційна робота Книш І. В. «Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках: історія та сучасна актуалізація» є самостійним, творчим, високопрофесійним дослідженням актуальної філософської проблеми, що висвітлює феномен номадизму в соціальних і дискурсивних практиках, насамперед з урахуванням доробку українських філософів. Дана кваліфікаційна робота відповідає нормативним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» (пп. 9, 10, 12–14), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, внесеними Постановами від 19.08.2015 р. № 656 та 30.12.2015 р. № 1159, а її авторка Книш Інна Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, доцент,
завідувачка кафедри філософії,
політології та українознавства
Київського національного університету
технологій та дизайну

А. В. Сакун

*Відкрити надіслане дослідження
вченої ради Д 26.133.07 09.12.2020*

*Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 26.133.07*

доцент Маринка Р.О.

В. Ма...